

Slađana Josipović Batorek
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera
u Osijeku
sjosipovic@ffos.hr

Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj od 1945. do 1952. godine

ABSTRACT: Batorek Josipović Slađana, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj od 1945. do 1952. godine* (Relation of the Communist Regime Towards the Catholic Church in Croatia Between 1945 and 1952). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 10. Poznań 2016. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 129–144. ISSN 2084-3011.

Based on historical facts, published and unpublished archival materials, this work provides concise analysis of relations between the Church and the state in Croatia between 1945 and 1952, that is from the period when the Communist Party of Yugoslavia became the ruling party until the break-up of diplomatic relations with the Holy See. Since this was a quite dynamic period in terms of socio-political changes, as well as Church-state relations, the article emphasizes only those aspects that constitute the foundation of the conflict between the Catholic Church and the communist regime such as religious education in schools and catholic clergy's class associations. Moreover, in the introductory part of the work ideological and political causes of the conflict are briefly explained, as well as relations of the Church and the state in the post-war period with a view to better understanding of the position of the Catholic Church and the overall context of the catholic religious life in time to come.

KEYWORDS: Catholic Church; communist regime; People's Republic of Croatia; land reform; religious education; class associations; archbishop Stepinac

1. Uvod

Završetak Drugog svjetskog rata i dolazak Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) na vlast 1945. godine, označili su početak novog, dugogodišnjeg sukoba između vladajućeg režima i vjerskih zajednica na ovim prostorima, posebice Katoličke crkve. Obračunavši se s ostacima građanskih stranaka iz prijeratnog razdoblja, prije svega Hrvatskom seljačkom strankom, na putu uspostave jednostranačkog, autoritarnog sustava

komunističkom se režimu našla Katolička crkva, kao potencijalno uporište oporbenih struja. Dolaskom na vlast KPJ započinje s ostvarivanjem svog međuratnog programa, koji je predviđao odvajanje crkve od države i škole od crkve, oduzimanje crkvene imovine te marginalizaciju njenog utjecaja u društvu, što je u redovima Katoličke crkve izazvalo velik strah i nepovjerenje prema novom režimu. S druge strane ni Katolička se crkva nije mogla pomiriti s činjenicom da je na vlasti politički sustav koji počiva na programatskim načelima komunističke, samim time i ateističke, ideologije i koji je svog velikog uzora imao u komunističkom režimu u SSSR-u, gdje je obračun s vjerskim zajednicama od prvog dana bio nemilosrdan (Vučković, Vrcan 1980: 27; Akmadža 2004: 8; Radelić 2006: 98).

Marksistički odnos prema vlasti, religiji i utjecaju crkve kao institucije na društveno-političke i ekonomske procese osnova su ideološkog sukoba između Katoličke crkve u Hrvatskoj i komunističkog režima. Tumačenjem religije kao glavnog ideološkog oruđa eksploatatora u borbi protiv potlačenih masa i protiv oslobođenja čovjeka, komunisti su nastojali religiju učiniti privatnom stvari svakog pojedinca (Vrcan 1986: 154; 2001: 26).

Osim nastojanja da se učvrsti kao jedini ideološki autoritet, KPJ imala je zadatak da i na političkom polju osigura apsolutnu koncentraciju vlasti u svojim rukama, opravdavajući to zaštitom tekovina oslobodilačkog rata, revolucije i izgradnje socijalizma (Kisić-Kolanović 1992a: 49). Postojanje bilo kakve oporbe bilo je u potpunosti onemogućeno strogim partijskim nadzorom i brojnim zakonskim zabranama. Međutim, vrlo se brzo ispostavilo da je Katolička crkva, kao jedina ustanova koja je nezavisno djelovala odvojena od države, vrlo pogodno mjesto za okupljanje alternativnih političkih struja, a s vremenom je, kao simbol otpora komunističkom režimu, postala utočište i onima koji je do tada nisu religiozno doživljavali. U strogo centraliziranom, jednopartijskom sustavu, Katolička je crkva bila jedina vjerska zajednica koja je javno i učestalo iznosila svoja neslaganja s politikom i naravi novog režima, što je otežavalo održavanje potpune komunističke dominacije u društvu (Kisić-Kolanović 1992b: 177–178; Jurčević 1998: 19; Radelić 2006: 99).

Najčešći oblik pokušaja diskreditacije Katoličke crkve u međunarodnoj i domaćoj javnosti bio je povezivanje s ustaškim režimom u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske (NDH) od 1941.–1945. godine. Prema stavu vlasti, cijela se Katolička crkva u razdoblju rata kompromitirala stavivši se

izravno ili neizravno u službu okupatora, čime se dokazala kao protunarodna i protudržavna organizacija, a njezinom podrškom vlastima NDH, režim je dobio legitimitet u narodu kakav, uz pomoć nacizma i fašizma, nikada ne bi osvojio. Iako je među pripadnicima Katoličke crkve, ponajviše među nižim klerom, bilo onih koji su zaista surađivali s ustaškim režimom, cilj komunističkih vlasti nije bio optužiti i kompromitirati pojedine svećenike, nego cijelu Katoličku crkvu kao ustanovu te ujedno i suzbiti „hrvatski nacionalizam”, koji je, prema komunističkom tumačenju, najveće poticaje dobivao upravo s vrha Katoličke crkve. Najodgovornijom osobom iz redova katoličkog klera vlasti su smatrale zagrebačkog nadbiskupa i predsjednika Biskupske konferencije Alojzija Stepinca. Njegove službene posjete ustaškim dužnosnicima za komunistički su režim bile očiti dokaz podrške okupatorskom režimu i protunarodno djelovanje, a Stepinčeva nespremnost, kao i većine biskupa u Hrvatskoj, da se podvrgnu komunističkom diktatu, bila je izravan povod za nemilosrdan obračun s Crkvom. Jedan od iznimno važnih povoda za diskreditaciju nadbiskupa Stepinca bio je i njegov nepopustljiv stav prema prijedlogu vlasti da se Katolička crkva u Hrvatskoj odvoji od Vatikana i stvori jedna „nacionalna” crkva, kako bi se na taj način ostvarila potpuna kontrola države nad Crkvom (Novak 1948: 807; Kisić-Kolanović 1993: 12; Akmadža 2004: 9; Radelić 2006: 99).

Prijelomni trenutak u crkveno-državnim odnosima nakon Drugog svjetskog rata, nakon kojeg je bilo jasno da sporazumnog rješavanja glavnih pitanja u njihovom međusobnom odnosu neće biti, većina povjesničara vidi u Pastirskom pismu, nastalom tijekom rada Biskupske konferencije u rujnu 1945. godine. U pismu biskupi ponajprije podsjećaju na veliki broj ubijenih, zatvorenih i nestalih svećenika (njih 501), apeliraju protiv nepravdnih suđenja pripadnicima Katoličke crkve, a u nastavku se osvrću na probleme u djelovanju Crkve u novim društveno-političkim okolnostima – obustavu katoličkog tiska, oduzimanje crkvene imovine, zabranu vjeronauka, uvođenje građanskog braka i devastaciju katoličkih groblja (NAĐ, Ostavština, Fascikl CCXI, Akmadža 2004: 18–19).

Pastirsko je pismo došlo u politički iznimno osjetljivom trenutku za komunistički režim koji se pripremao za prve poslijeratne izbore za Ustavotvornu skupštinu (Radić 2002: 269; Akmadža 2004: 20–21). Nakon nje ga komunističkim je vlastima postalo jasno da Katolička crkva neće prihvatiti ulogu pasivnog promatrača društveno-političke situacije, što im je

u uvjetima koji su zahtijevali unutarnju stabilnost režima bio iznimno velik udarac. Najodgovorniju osobu za nastanak Pastirskog pisma i dodatno pogoršanje crkveno-državnih odnosa vlasti su vidjele u nadbiskupu Stepincu, koji je, prema njihovom tumačenju, svojim autoritetom predsjednika Biskupske konferencije, utjecao na pojedine, vlastima naklonjene biskupe, da svoj potpis stave na konačan tekst pisma. Budući da u mjesecima koji su uslijedili nije došlo do opoziva Pastirskog pisma od strane Stepinca, odnosno Biskupske konferencije, a Sveta Stolica također je odbila zahtjev jugoslavenskih vlasti za promjenom zagrebačkog nadbiskupa, krajem rujna 1946. godine Stepinac je uhićen, stavljen pred sud i u politički montiranom procesu osuđen na 16 godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom političkih i građanskih prava u trajanju od 5 godina¹. Svjesni nepopustljivosti zagrebačkog nadbiskupa u pogledu crkveno-državnih odnosa i činjenice da će većina katoličkih biskupa u zemlji, poštujući crkvenu hijerarhiju, stati iza svake njegove odluke, vlasti su vjerovala da će Stepinčevo uhićenje i kažnjavanje biti presudni trenutak u svladavanju opozicije nastale u redovima Katoličke crkve. No, osim privremenog zatišja, do ostvarivanja namjera vlasti i poboljšanja crkveno-državnih odnosa nije došlo. A da je objava Pastirskog pisma bila od presudnog značenja za daljnji tijek događaja, svjedoči i kasnija izjava samoga Stepinca: „Sve bi oni meni oprostili, samo da nije bilo onoga za njih «nesretnog» pisma. Pa i to bi mi oprostili da sam ga kasnije opozvao. Ali, oslobodi me Bože, takve pameti” (Akmadža 2004: 20).

2. Položaj vjerske nastave

Održavanje vjerske nastave u državnim školama predstavljalo je pitanje od iznimne važnosti, kako za Katoličku crkvu, tako i za komunističke vlasti. Od trenutka uspostave komunističkog režima pitanje vjeronauka nametnulo se kao jedno od najakutnijih problema koje je tijekom godina dodatno zaoštravalo, ionako uvelike narušene, crkveno-državne odnose.

¹ O nadbiskupu Stepincu, Pastirskom pismu i suđenju detaljnije vidi u: Akmadža 2002; Alexander 1990; Batelja 1998; Benigar 1993; Jandrić 2000, 2001; Horvat 1989; Nikolić 1978; Ranilović 1997; Stanojević 1985; Štambuk-Škalić 1996, 1997; Znidarčić 1998.

Degradacijom vjeronauka na razinu izbornog predmeta i njegovim ukidanjem u višim razredima srednjih škola, komunističke su vlasti, još prije završetka rata, započele proces potiskivanja Katoličke crkve kao moralnog i ideološkog autoriteta među školskom djecom i mladeži. Takvi postupci, suprotni dotadašnjoj praksi i tradiciji, za Katoličku su crkvu bili neprihvatljivi, na što je u svojim brojnim predstavkama upućenim državnim vlastima, upozoravao i nadbiskup Stepinac. Nagovijestivši da Crkvi predstoji „borba za odgoj mladeži”, Stepinac u predstavkama napominje da je dužnost državne vlasti osigurati nesmetano održavanje vjerskog i moralnog odgoja djece u školama te da ukidanje vjerske nastave u višim razredima srednjih škola predstavlja otvoreni čin nepovjerenja i zapostavljanja prava Katoličke crkve (Akmađža 2004: 82–84). Predstavke nadbiskupa Stepinca i ostalih katoličkih biskupa, kao i Pastirsko pismo, nisu polučili željeni uspjeh u smjeru poboljšanja položaja katoličkog vjeronauka u školama, što je potvrđeno i ustavnom odredbom o odvajanju škole od Crkve.

Iako vjeronauk formalno nije bio zabranjen, u idućem je razdoblju komunistički režim, donošenjem različitih odredbi, nastojao njegov utjecaj u školskom sustavu svesti na najmanju moguću razinu. Takva metodologija bila je na tragu stava J.B. Tita, da se zbog mogućeg negativnog odjeka u domaćoj i svjetskoj javnosti ne treba nagliti s ukidanjem vjeronauka. Umjesto radikalnog obračuna s vjerskom obukom u školama, do konačne odluke o školovanju djece i položaju vjeronauka, Tito savjetuje: „a do tada majke i sestre imaju zadaću da našu djecu odgajaju u novom duhu” (Vuković 2006a: 25). U skladu s tim, komunističke su vlasti iznimno važnu ulogu namijenile i prosvjetnom sustavu, na način da se uspostavljanjem kontrole nad cjelokupnim odgojno-obrazovnim procesom stvori iznimno pogodan i učinkovit medij za provedbu sustavne ateizacije i marginalizaciju vjeronauka.

Tako je prosvjetni sustav, kao jedan od najjačih sredstava državne kontrole, osim oblikovanja svijesti i svjetonazora u skladu s novim društvenim uređenjem, imao i vrlo važnu ulogu u protureligijskoj promidžbi, koja je postala sastavnim dijelom poslijeratnog odgojno-obrazovnog procesa. U borbi protiv religije, glavna zadaća škole bila je da se svojim znanstvenim, progresivnim i pozitivnim naučavanjem bori protiv utjecaja reakcionarnih svećenika i njihovog neprijateljskog djelovanja jer su za komunistički režim predstavljali najvećeg idejnog i političkog neprijatelja, „koji

raspolaze s najperfidnijim metodama i oblicima trovanja naše omladine” (Vuković 2006b). Ovakvo poučavanje ponajviše je dolazilo do izražaja u nastavnim programima predmeta jezika i književnosti, povijesti, društveno-moralnog odgoja, pa čak i zemljopisa (Vuković 2006b: 25; 2006c: 25).

Iznimno važnu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu stvaranja novog socijalističkog čovjeka zauzimao je učitelj, odnosno profesor. Svojim primjerom lojalnog i režimu odanog pojedinca, kako u nastavi tako i izvan nje, nastavnički kadar predstavljao je posrednika između države, koja pomoću točno utvrđenog programa želi ostvariti svoje političko-društvene ciljeve, i učenika koji se po tom planu i programu moraju osposobljavati. Kako bi se osiguralo što uspješnije političko usavršavanje prosvjetnih radnika, državne su vlasti nekoliko puta godišnje organizirale višednevne idejno-političke tečajeve, a održavali su se uglavnom tijekom školskih praznika. Na tečajevima se, na temelju komunističke literature (Lenjin, Kardelj i sl.), posebna pozornost posvećivala podrijetlu i društvenoj ulozi religije, uvjetima održavanja religioznih predrasuda u kapitalizmu i prijelaznom razdoblju, perspektivi njezina odumiranja, odnosu radničke klase i Partije prema religiji te načinima učinkovite borbe protiv nje. Osim učitelja vrlo su važnu ulogu imali i ravnatelji škola, za koje se nastojalo da budu iz redova Partije. Njihova zadaća bila je i kontrola vjeronaučne nastave, na način da se od svećenika traži detaljan plan mjesečnog nastavnog rada uz održavanje predavanja na roditeljskim sastancima, kako bi se i kod roditelja razbile vjerske predrasude i kućni odgoj uskladio s onim u školi. Na roditeljskim sastancima ravnatelji i razrednici tumačili su roditeljima „kako je nezgodno ako odgajaju svoju djecu u religioznom duhu i time djeluju suprotno školi odnosno odgoju, kojega škola daje i dovode djecu u tešku dilemu. Ako žele svojoj djeci dobro, roditelji moraju bez obzira na svoje lične osjećaje dati svojoj djeci mogućnost savremenog razvijanja” (DAO 64, kut. 1487, 77/1956, DAO 312, kut. 4, Fascikl: 1957; Spahnjak 2002: 202; Vuković 2006d: 748–755).

Uz ispravno i politički prihvatljivo djelovanje u nastavnim procesima, nastavnički je kadar i svojim izvanškolskim aktivnostima i načinom života trebao biti primjerom svojoj poslovnoj i privatnoj okolini. Upravo je u ovom segmentu bilo ponajviše problema i skretanja od zadane linije, osobito u odnosu prema religiji i Crkvi. Takvo ponašanje pojedinih nastavnika, koje nije bilo skladu s normama zadanim od strane škole, odnosno

države, dovodilo je u pitanje zadržavanje posla, a česte su bile i pojave prisilnog premještanja u drugu školu (Spehnjak 2002: 202; Vuković 2006d: 756).

Jedan od prvih dokumenata s kojim je započelo uređenje položaja školske vjerske nastave donesen je na trećem zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom 1944. godine. Osnovne postavke odredbe temeljile su se na fakultativnosti vjeronaučne obuke u školama, što je bio velik zaokret u odnosu na razdoblje Kraljevine Jugoslavije i NDH, kada je vjeronauk u školama bio zakonski zajamčen i, što je važnije, provoden u praksi. Navedena odluka objašnjavala se „najdemokratskijim principima” nove države koja u školama mora osigurati najviši stupanj vjerske tolerancije, a što se ponajbolje, prema tekstu odredbe, izražavalo u pravu učenika i roditelja na izbor oko pohađanja vjerske nastave (Akmadža 2004: 82–83).

Iako je prilikom prvog poslijeratnog susreta između predstavnika Katoličke crkve i državnih vlasti u lipnju 1945. godine Tito obećao poštivanje deklaracije o slobodi savjesti i vjeroispovijesti, što je bilo potvrđeno Ustavom FNRJ iz siječnja 1946. godine, situacija na terenu u pogledu održavanja vjerske nastave bila je bitno drugačija. Takvu praksu, koja je bila najizraženija u razdoblju neposredno nakon rata, Katarina Spehnjak tumači kao javnu i nejavnu razinu, odnosno dvoznačnost u odnosu komunističkog režima prema religiji. Dakle, istovremeno, dok se u javnosti vjerska prava afirmiraju kao temeljna građanska prava, ona se u pozadini nastoje izigrati različitim administrativnim sredstvima, što je bilo moguće, prije svega, zbog nedostatka dodatnih zakonskih pojašnjenja pojedinih ustavnih odredbi, pa su tumačenje i provedba vjerskih prava i sloboda bili izrazito fleksibilni (Spehnjak 2002: 190–191).

Sličnu metodologiju vlasti su primjenjivale i po pitanju vjerske nastave, što se očitovalo u tome da su s vremenom, iako vjeronauk zakonski nije bio zabranjen, poteškoće oko njegova izvođenja postajale sve veće. Tako je vjerska nastava prebačena na posljednji sat, što je izazivalo velike probleme jer svećenici, odnosno vjeroučitelji, koji su radili u više škola nisu stizali održati nastavu zato što je počinjala u isto vrijeme. Nadalje, dolazilo je do spajanja tri, četiri, pa i više razreda koji su vjeronauk imali samo jedan sat tjedno, a vjeroučitelji su izgubili status državnih službenika te su prestali primati plaće iz državne blagajne, pa su mnogi zbog ugrožene egzistencije napuštali mjesta vjeroučitelja i prelazili u druge službe. Korak dalje

u opstrukciji vjeronaučne nastave predstavljala je odluka da svećenici koji nemaju odobrenje državnih vlasti ne mogu predavati vjeronauk u školama, a detaljne upute o postupku postavljanja vjeroučitelja i dobivanja odobrenja za poučavanje vjeronauka u osnovnim i srednjim školama donesene su početkom školske godine 1946./1947. od strane Ministarstva prosvjete. Iako su donesene odredbe trebale olakšati, ujednačiti i ubrzati postupak oko dobivanja dozvola za poučavanje vjeronauka u školama, na terenu su se događale brojne opstrukcije od strane predstavnika vlasti koje su odugovlačile s izdavanjem dozvola te se svećenici nisu mogli uključiti s predavanjem vjeronauka na početku školske godine (NAĐ, BK, 625/1947; Srakić 2000: 25–26).

Suočeni s takvim odnosom lokalnih, ali i državnih vlasti prema vjeronauku, biskupi su svoje svećenstvo upućivali da se bore svim dozvoljenim zakonskim sredstvima kako bi i dalje održavali vjersku nastavu u školama, a gdje to nije bilo moguće preporučivalo se održavanje vjeronauka u crkvi ili prikladnoj crkvenoj prostoriji. Međutim, to je na terenu bilo teško provoditi, budući da su vlasti zabranjivale bilo kakvo izvanškolsko okupljanje mladeži od strane svećenstva nastojeći njihov utjecaj svesti u školske prostorije, gdje ih je bilo lakše držati pod nadzorom. U tim su okolnostima svećenici bili primorani tijekom bogoslužja propovijed dijelom prilagoditi vjerskom poučavanju mladeži (NAĐ, AP, 46/1947).

Prve konkretnije naznake o namjeri komunističkih vlasti da se vjeronauk u potpunosti izbaci iz državnih škola pojavile su se početkom 1952. godine, kada je na sjednici Politbiroa CK KPJ, održanoj 15. siječnja u Beogradu, prema Titovom naputku da je krajnje vrijeme da se načelo odvojenosti škole od Crkve počne dosljedno primjenjivati, odlučeno da se kao prvi korak u ofenzivi protiv Katoličke crkve učini upravo po pitanju vjeronauka. O navedenim odlukama saveznog komunističkog vodstva Politbiro CK KPH raspravljao je na sjednici 23. siječnja 1952. godine, na kojoj je ministar prosvjete NRH Miloš Žanko izvijestio da se u njegovom Ministarstvu, odnosno Savjetu za nauku i kulturu, priprema zabrana vjeronauka u školama (Radić 2002: 346; Akmadža 2004: 91; Vojnović 2005: 919).

U skladu s donesenim odlukama 31. siječnja 1952. godine Ministarstvo prosvjete NRH izdalo je napatuk o vjerskoj obuci koji je označio njeno konačno izbacivanje iz državnih škola. Određeno je da se vjeronauk može održavati u crkvama, ali ne „na školski način”, tj. bez vođenja bilješki,

evidencije o pohađanju i rasporeda (NAĐ, BK, 329/1952; Srakić 2000: 71; Akmadža 2004: 93).

Navedena odluka ugrađena je i u Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1953. godine, kojim je potvrđena odvojenost škole od Crkve i slobodno održavanje vjeronauka u crkvama, hramovima i ostalim vjerskim objektima. Osim toga, člankom 19 određeno je da učenici redovnih državnih škola ne mogu pohađati vjersku nastavu u školskim satima te da je za pohađanje vjeronauka potrebno odobrenje oba roditelja ili staratelja, kao i pristanak maloljetnika. Takva praksa održavanja vjeronauka izvan škole ostat će sve do stvaranja samostalne Republike Hrvatske, kada se u jesen 1991. godine ponovno vraća u škole kao izborni predmet (NAĐ, BOA, kut. 2/1953; Akmadža 2004: 97).

3. Staleška udruženja katoličkih svećenika

Nakon neuspjelih pokušaja oko odvajanja Katoličke crkve u Hrvatskoj od Svete Stolice, razbijanje crkvenog jedinstva i uspostavu kontrole nad Katoličkom crkvom komunistički je režim pokušao ostvariti poticanjem osnivanja svećeničkih udruženja sastavljenih od vlastima lojalnih svećenika. Takva inicijativa državnih vlasti s velikim je nezadovoljstvom dočekana od katoličkih biskupa, ali i same Svete Stolice, tako da je, uz vjeronaučnu problematiku, osnivanje i djelovanje svećeničkih udruženja bio jedan od najčešćih povoda crkveno-državnim sporovima, koji je na koncu doveo i do prekida diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije. Prva udruženja katoličkih svećenika osnivana su na područjima u kojima su crkvena vlast i svećenstvo tradicionalno bili skloniji suradnji s vlastima, a iznimno važnu ulogu u njihovu osnivanju imale su komisije za vjerske poslove, posebice predsjednik Komisije za vjerske poslove NRH Svetozar Ritig. Tako je prvo staleško udruženje katoličkih svećenika pod nazivom „Društvo svećenika sv. Ćirila i Metoda” osnovano u Pazinu 16. rujna 1948. godine, a za predsjednika je izabran Božo Milanović², istarski

²Božo Milanović imao je istaknutu ulogu prilikom rješavanja graničnog spora između Jugoslavije i Italije nakon završetka Drugog svjetskog rata. Kao sudionik Pariške mirovne konferencije tražio je pripojenje Istre Jugoslaviji u čemu je imao i podršku većeg dijela istarskog svećenstva. Uslijed toga i odnos komunističkih vlasti prema Katoličkoj crkvi u Istri

svećenik i član Komisije za vjerske poslove NRH (Alexander 1979: 335; Radić 2002: 335; Akmadža 2004: 104–105). Zbog svog programa, koji je poštivao nadležnu crkvenu vlast, udruženje istarskih katoličkih svećenika imalo je podršku biskupske vlasti, ali se u njega nisu smjeli upisivati svećenici iz drugih biskupija na području NRH. Osim toga, „Društvo svećenika sv. Ćirila i Metoda” predstavljalo je nasljednika „Zbora svećenika sv. Pavla za Istru”, osnovanog u ljeto 1945. na poticaj Bože Milanovića te ono nije imalo onaj karakter koji su imala kasnija udruženja i iza njega nije stajala državna vlast. Njegov je cilj bio osnaživanje hrvatskog svećeničkog kadra, budući da su u to vrijeme u Istri prevladavali talijanski svećenici te je u tom pogledu imao punu podršku Katoličke crkve u zemlji. Tijekom idućih godina slična udruženja uz svesrdnu podršku države osnovana su u Sloveniji (srpanj 1949. godine) te Bosni i Hercegovini („Dobri pastir”, siječanj 1950. godine), no za razliku od istarskog udruženja, ona nisu imala podršku Katoličke crkve u zemlji, kao ni Svete Stolice (Alexander 1979: 124; Radić 2002: 335; Akmadža 2004: 105–106).

Nepovoljno mišljenje i, u najmanju ruku, suzdržanost prema svećeničkim udruženjima, prevladali su i na sjednici Poslovnog odbora Biskupskih konferencija održanoj krajem travnja 1950. godine na kojoj je odlučeno da je članstvo u tim udruženjima „suvišno”, tj. *Non expedit* („Ne preporučuje se”), a konačna odluka odgođena je za iduću konferenciju, do kad se predmet trebao bolje proučiti. U pogledu „Društva svećenika sv. Ćirila i Metoda” odlučeno je da može i dalje nesmetano djelovati uz mogućnost naknadne korekcije pravilnika, a takva odluka obrazložena je činjenicom da svećenička udruženja u Istri postoje već od prije, na što su navikli i svećenici te se lako upisuju (Akmadža 2004: 108–109).

Unatoč zaključku kojim se nije preporučivalo učlanjenje u svećenička udruženja, stav katoličkih biskupa još uvijek nije bio jedinstven, budući da su neki biskupi tolerirali, a drugi prijetili različitim sankcijama onim svećenicima koji su već bili članovi udruženja ili su tek namjeravali stupiti u njega. Pojedini biskupi zazirali su od oštrijeg stava prema svećeničkim udruženjima i izricanja kazni neposlušnim svećenicima ne želeći ulaziti u sukob s državnim vlastima jer su svesrdno podržavale udruženja,

u prvim godinama nakon rata bio je nešto blaži nego u ostatku zemlje. O svemu više vidi u: Trogrlić 2008, 2011.

a zabranu učlanjivanja smatrala kršenjem ustavnih prava, zbog čega su neki od biskupa, koji su se uporno protivili udruženjima, privođeni, saslušavani, pa čak i novčano kažnjavani. U takvim okolnostima donošenje jasnog i konačnog stava biskupa o svećeničkim udruženjima bilo je neophodno i prijeko potrebno. S tim ciljem dogovoreno je održavanje Biskupske konferencije u rujnu 1952. godine, a savjet za daljnje postupanje zatražen je od Svete Stolice, koja je svoju preporuku poslala preko Apostolske nuncijature u Beogradu. Jednoglasni zaključak trodnevne Biskupske konferencije u obliku izjave napisane na latinskom jeziku *Non licet*, bio je na tragu napatka iz Vatikana i označio je konačnu osudu staleških udruženja katoličkih svećenika, kao i zabranu osnivanja novih, a u priloženom obrazloženju svećenici su pozvani na poštivanje hijerarhije Katoličke crkve i njene discipline uz preporuku da se ne miješaju u svjetovne stvari (Alexander 1979: 138–139; Radić 2002: 336–337; Akmadža 2004: 110–111).

Negativan stav katoličkih biskupa u Jugoslaviji prema svećeničkim udruženjima izražen na Biskupskoj konferenciji bio je potaknut i otvorenom namjerom udruženja da se priznaju glavnim predstavnicima Katoličke crkve u Jugoslaviji, što su podržavale i državne vlasti, a što je za Biskupsku konferenciju, prema crkvenom pravu jedinog predstavnika Katoličke crkve u Jugoslaviji, bilo u potpunosti neprihvatljivo. Zbog neprikrivene tendencije svećeničkih udruženja da u pregovorima s državnim vlastima istisnu katoličke biskupe, Biskupska konferencija, navodi se u obrazloženju, „nije mogla drugačije postupati, nego da prema takvom udruženju zauzme negativan stav” (NAĐ, BOA, kut. 2/1953).

Reakcija državnih vlasti na odluku Biskupske konferencije, kao i popratna dogmatska, pravna i crkveno-politička obrazloženja u odluci *Non licet*, bila je izuzetno oštra i usmjerena na optužbe o zlouporabi Crkve u političke svrhe te ograničavanje slobode udruživanja građana. Biskupi koji su odluku o zabrani svećeničkih udruženja objavili u svojim biskupijama pozvani su na saslušanje od strane nadležnih javnih tužitelja, gdje su upozoreni da širenjem odluke *Non licet* podižu uzbunu i potiču svećenstvo na kazneno djelo nepoštivanja Ustava (HDA 1561, kut. 6, Dosje br. 396; Akmadža 2004: 111).

U međuvremenu, dok se pokušavao utvrditi najpogodniji način za početak pregovora i konačno rješenje problema na crkveno-državnoj razini, komunističke su vlasti zahvaljujući djelovanju tajnih službi došle u posjed

dokaza kako je odluka Biskupskih konferencija *Non licet* donesena na osnovi izravnih napatuka Svete Stolice. Naime, bilješke koje su tijekom zasjedanja vodili slovenski biskupi Antun Vovk i Maksimilijan Držečnik, koje su sadržavale i poruku Svete Stolice upućenu katoličkim biskupima Jugoslavije u pogledu svećeničkih udruženja, dospjele su u javnost, što je za komunističke vlasti predstavljalo nesumnjivi dokaz o uplitanju Svete Stolice u unutarnje poslove FNRJ. Uslijedilo je prosvjedno pismo jugoslavenske Vlade u kojem je istaknuto da su u posjedu poruke dostavljene nadbiskupu Ujčiću „proistekle iz Državnog Tajništva Svete Stolice, u kojoj je izražena nada, da će kler Jugoslavije biti u stanju da suzbije tešku opasnost, koja proizlazi iz svećeničkih udruženja”, na osnovu koje je donesena sporna rezolucija *Non licet*, što, stoji u nastavku, predstavlja nedopustivo uplitanje Svete Stolice u unutrašnje prilike i teži pogoršavanju odnosa s Jugoslavijom. Uzvratno prosvjedno pismo Svete Stolice, u kojem je upozoreno da do sređivanja crkveno-državnih odnosa neće doći dok se ne riješi problem neravnopravnog položaja Katoličke crkve u Jugoslaviji, upućeno je tek 15. prosinca 1952. godine, mjesec i pol dana nakon pisma jugoslavenske Vlade. Pismo su jugoslavenske vlasti odbile, vrativši ga Apostolskoj nuncijaturi u Beogradu, što je predstavljalo reakciju na prethodnu odluku Svete Stolice o imenovanju Stepinca kardinalom, a 17. prosinca 1952. godine pomoćnik ministra vanjskih poslova Aleš Bebler uručio je otpravniku poslova Apostolske nuncijature u Beogradu msgr. Silviju Oddiju novo Vladino prosvjedno pismo o prekidu diplomatskih odnosa između FNRJ i Svete Stolice. Tim činom odbačena je mogućnost ostvarenja dogovora između komunističkog režima i Katoličke crkve, a problem svećeničkih udruženja, koji je crkveno-državne odnose doveo na najnižu razinu do tada, dodatno je zaoštrio i diplomatske odnose između Jugoslavije i Svete Stolice, do čije će normalizacije, nakon dugih pregovora, ponovno doći tek 1966. godine (Alexander 1979: 139–141; Radić 2002: 337; Akmadža 2004: 116).

Zbog velikog otpora katoličkih biskupa u NRH, predvođenih nadbiskupom Stepincem, osnivanje svećeničkih udruženja na tom području nije išlo tako glatko te su prvi inicijativni odbori s radom započeli tek potkraj 1952. godine, dakle više od četiri godine nakon osnivanja istarskog svećeničkog udruženja, a konačno osnivanje Staleškog društva katoličkih svećenika NRH uslijedilo je 12. studenog 1953. godine (Akmadža 2004: 159, 169).

Budući da je većina katoličkih biskupa u NRH ostala čvrsto na gladištu koje je bilo protiv osnivanja i djelovanja svećeničkih udruženja, što je podržavala i sama Sveta Stolica, najveći dio svećenstva, unatoč velikim pritiscima od strane državnih vlasti, odbio je pristupiti udruženjima. S druge strane, udruženja katoličkih svećenika nastavila su sa svojim djelovanjem, ali se ono s vremenom sve više svodilo na protokolarne sastanke i konferencije te je neuspjeh komunističkih vlasti da preko svećeničkih udruženja privuku veliki broj svećenika i time izazovu razdor unutar Katoličke crkve tijekom godina postajao sve očigledniji. U izuzetno nezavidnom položaju udruženja su se našla tijekom 1960-ih godina, kada dolazi do postupnog smirivanja crkveno-državnih odnosa i sve češćih kontakata između predstavnika državnih vlasti i Katoličke crkve te se strahovalo da bi normalizacija crkveno-državnih odnosa mogla dovesti do ukidanja udruženja. To se i dogodilo nakon potpisivanja protokola između Jugoslavije i Svete Stolice, kada je udruženje izgubilo svoju svrhu i postalo smetnja čak i državnim vlastima, što je dodatno pojačalo sukobe među vodstvom i na kraju dovelo i do ukidanja društva (Akmadža 2004: 241, 307).

4. Zaključak

Završetak Drugog svjetskog rata i dolazak KPJ na vlast 1945. godine, osim značajnih promjena u društveno-političkom životu, donijeli su i zaokret u dotadašnjem crkveno-vjerskom životu i označili početak dugogodišnjeg sukoba između vladajućeg režima i Katoličke crkve na ovim prostorima. Ideološka razmimoilaženja između komunističkog režima i Katoličke crkve, koja su velikim dijelom utjecala na zaoštavanje crkveno-državnih odnosa u Jugoslaviji, temeljila su se na neizbježnom sukobu dvaju različitih shvaćanja svijeta: ateističkog i religijskog te prihvaćanjem marksističkog odnosa prema vlasti, religiji i utjecaju crkve od strane novouspostavljenog režima. S druge strane, političke pretpostavke sukoba ponajviše su se očitovale u nastojanjima KPJ da i na političkom polju osigura apsolutnu koncentraciju vlasti. Suočene s mogućnošću stvaranja opozicije u okrilju Katoličke crkve, komunističke su vlasti raznim metodama nastojale Crkvu staviti na margine društvenih zbivanja i umanjiti njen utjecaj u društvu, pri čemu su morale voditi računa kako se, zbog velikog ugleda

u domaćoj i međunarodnoj javnosti, Katoličku crkvu neće moći podvrgnuti kontroli uobičajenim izravnim političkim i policijskim zabranama. Jedan od nezaobilaznih pokazatelja crkveno-državnih odnosa u Hrvatskoj nakon 1945. predstavlja odnos komunističkih vlasti prema vjerskoj nastavi, koja će se u prvim godinama nastojati marginalizirati različitim administrativnim ograničenjima, da bi početkom 1952. godine došlo do njenog konačnog izbacivanja iz državnih škola. Da je 1952. godina bila izuzetno turbulentna u odnosima između Katoličke crkve i komunističkog režima, dokazuje i problematika osnivanja i djelovanja staleških udruženja svećenika, zbog kojih će sukob doživjeti vrhunac u obliku prekida diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije krajem te godine.

Izvori

Neobjavljeni izvori

DAO (Državni arhiv u Osijeku), Fond 64, Skupština kotara Osijek 1945.–1967.

DAO, Fond 312, Kotarski komitet SKH Osijek 1945.–1968.

HDA (Hrvatski državni arhiv), Zagreb: Fond 1561, Republički Sekretarijat unutrašnjih poslova, Služba državne sigurnosti.

NAĐ (Nadbiskupijski arhiv Đakovo), Fond Biskupske kancelarije (BK).

NAĐ, Prezidijalni spisi biskupa Antuna Akšamovića (AP).

NAĐ, Ostavština biskupa Stjepana Bäuerleina (Ostavština).

NAĐ, Osobni arhiv biskupa Bäuerleina (BOA).

Objavljeni izvori

Vojnović B., (ur.), 2005, *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945.–1952.*, svezak 2.

Vuković T., 2006d, *Agitpropova isprava o odnosu hrvatskih komunista prema vjeronauku*, „Tkalčić” br. 10.

Literatura

Akmadža M., 2002, *Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. i crkveno državni odnosi*, „Tkalčić” br. 6, str. 139–190.

Akmadža M., 2004, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.–1966.*, Rijeka.

Alexander S., 1979, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, London–New York–Melbourne.

- Alexander S., 1990, *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb.
- Batelja J., 1998, *Zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac – lepglavski sužanj*, „Tkalčić” br. 2, str. 9–48.
- Benigar A., 1993, *Alojzije Stepinac – hrvatski kardinal*, Zagreb.
- Fiamengo A., 1985, *Osnove opće sociologije*, Zagreb.
- Horvat V., 1989, *Kardinal Alojzije Stepinac*, Đakovački Selci.
- Jandrić B., 1998, *Položaj Katoličke crkve u Hrvatskoj u poslijeratnim godinama (1945.–1953.)*, „Croatia Christiana Periodica” br. 42, str. 49–62.
- Jandrić B., 2000, *Državno-partijska priprema javnosti za suđenje nadbiskupu Stepincu*, „Croatia Christiana Periodica” br. 46, str. 171–184.
- Jandrić B., 2001, *Tisak totalitarne komunističke vlasti u Hrvatskoj u pripremanju montiranog procesa zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu (1946.)*, „Croatia Christiana Periodica” br. 47, str. 225–258.
- Jurčević M., 1998, *Crkva u razdoblju komunističke vladavine – Iskustva koja mogu biti korisna u novim prilikama*, „Riječki teološki časopis” br. 1, str. 15–32.
- Kisić-Kolanović N., 1992a, *Pravno utemeljenje državocentralističkog sistema u Hrvatskoj 1945.–1952. godine*, „Časopis za suvremenu povijest” br. 1, str. 49–99.
- Kisić-Kolanović N., 1992b, *Problem legitimiteta političkog sustava u Hrvatskoj nakon 1945.*, „Časopis za suvremenu povijest” br. 3, str. 177–196.
- Kisić-Kolanović N., 1993, *Vrijeme političke represije: „veliki sudski procesi” u Hrvatskoj 1945.–1948.*, „Časopis za suvremenu povijest” br. 1, str. 1–23.
- Nikolić V., 1978, *Stepinac mu je ime. Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata*, knj. I., München–Barcelona.
- Novak V., 1948, *Magnum Crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb.
- Radelić Z., 2006, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb.
- Radić R., 2002, *Država i verske zajednice 1945.–1970.*, Beograd.
- Ranić V., 1997, *Nevin a osuđen. Istina i dokumenti o kardinalu dr. Alojziju Stepincu*, Koprivnica.
- Spehnyak K., 2002, *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.–1952.*, Zagreb.
- Srakić M., 2000, *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma*, Zagreb.
- Stanojević B., 1985, *Alojzije Stepinac, zločinac ili svetac*, Beograd.
- Štambuk-Škalić M., 1996, *Dokumenti obrane u sudskom procesu protiv nadbiskupa Alojzija Stepinca*, „Fontes. Izvori za hrvatsku povijest” br. 2, str. 45–312.
- Štambuk-Škalić M., 1997, *Proces Alojziju Stepincu. Dokumenti*, Zagreb.
- Trogrlić S., 2008, *Odnosi Katoličke crkve u Istri i jugoslavenske državne vlasti 1945.–1954.*, Pazin.
- Trogrlić S., 2011, *Božo Milanović istarski svećenik (1890.-1980.). Crkveno-vjersko i javno političko djelovanje*, Zagreb.
- Vrcan S., 1986, *Od krize religije k religije krize*, Zagreb.
- Vrcan S., 2001, *Vjera u vrtlozima tranzicije*, Split.

- Vučković B., Vrcan S., 1980, *Raspeto katoličanstvo*, Zagreb.
- Vuković T., 2006a, *Dokumenti Agitpropa o odnosu hrvatskih komunista prema vjeronauku*, „Glas Koncila” br. 14, str. 25.
- Vuković T., 2006b, *Dokumenti Agitpropa o odnosu hrvatskih komunista prema vjeronauku*, „Glas Koncila” br. 15, str. 25.
- Vuković T., 2006c, *Dokumenti Agitpropa o odnosu hrvatskih komunista prema vjeronauku*, „Glas Koncila” br. 19, str. 25.
- Znidarčić L., 1998, *Alojzije Stepinac. O stotoj godišnjici rođenja*, Zagreb.